

Andrzej Konstankiewicz

Umundurowanie i uzbrojenie polskiej Straży Granicznej (1928-1939)¹

Przepisy mundurowe Wojska Polskiego stanowiły w pewnym zakresie wzorzec do wydawanych przepisów mundurowych formacji paramilitarnych II Rzeczypospolitej, które w przypadku wojny z mocy prawa stawały się częścią sił zbrojnych. Dla formacji tych przepisy ubiorcze wydawali właściwi ministrowie w porozumieniu z ministrem spraw wojskowych i ministrem spraw wewnętrznych². Natomiast uzbrojenie tych formacji w większości pochodziło z zapasów wojskowych przekazywanych odpłatnie. Dokładniejsze omówienie umundurowania i uzbrojenia jednej z polskich formacji granicznych, jaką była Straż Graniczna, chociaż nie wyczerpujące problematyki, wydaje się celowe, bowiem w dotychczasowych opracowaniach zagadnienia te przedstawiano bardzo ogólnie³.

Do czasu wprowadzenia przepisów mundurowych dla Straży Granicznej, co nastąpiło w lutym 1930 roku obowiązywał w nowej formacji ostatni przepis umundurowa-

¹ Utworzona rozporządzeniem Prezydenta RP z 22 marca 1928 r. (Dz. U. RP 1928 nr 37, poz. 349) zabezpieczała od 2 kwietnia tego roku północną, zachodnią i południową granicę państwa będąc organem wykonawczym administracji celnej oraz zapewniając ochronę porządku i bezpieczeństwa publicznego w pasie granicznym. Podlegała bezpośrednio ministrowi skarbu współpracującemu w odpowiednich zakresach z ministrami: spraw wojskowych oraz spraw wewnętrznych. W przypadku częściowej lub całkowitej mobilizacji albo ze względu na interes państwa z mocy prawa stawała się częścią sił zbrojnych. Stan osobowy (ok. 270 oficerów SG i ok. 5300 szeregowych SG) rekrutował się z oficerów i szeregowych rezerwy WP. Ochroniany odcinek granicy długości ok. 3130 km, podzielono na 5 Inspektoratów Okręgowych (od 1938 r. Okręgi SG) – Mazowiecki, Pomorski, Wielkopolski, Śląski, Małopolski, a następnie na 6 – Mazowiecki, Pomorski, Wielkopolski, Śląski, Zachodnio- i Wschodnio-Małopolski, które tworzyły Inspektoraaty Graniczne (od 1938 r. Obwody SG) składające się z Komisariatów z podległymi placówkami i posturkami. Komendantowi (od 1938 r. Kmdt Główny; kolejno: gen. bryg. Stefan Paślawski, płk/gen. bryg. Jan Gorzechowski i gen. bryg. Walerian Czuma) podporządkowano: Inspektoraaty Okręgowe, Centralną Szkołę SG i Ekspozyturę Inspektoratu Cel w WM Gdańsku, organem pomocniczym Komendanta była Komenda SG (zca kmdta, sztab Komendy; od 1938 r. Komenda Główna – rozkaz KSG nr 2 z 8 września 1938 r.).

² A. Konstankiewicz, *Umundurowanie i uzbrojenie Policji Państwowej 1919-1939*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2000 nr 13, s. 82-93; *idem*, *Element munduru Armii Wielkopolskiej w przepisach ubiorczych formacji Ministerstwa Skarbu i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, „Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego”, cz. 8, Kraków 1982, s. 143-148; według Z. Żygulskiego i H. Wieleckiego (*Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988, s. 12) ubiory (mundury) organizacji paramilitarnych były inspirowane mundurem wojskowym.

³ H. Dominiczak, *Granica polsko-niemiecka 1919-1939. Z dziejów formacji granicznych*, Warszawa 1975 oraz H. Kula, *Polska Straż Graniczna w latach 1928-1939*, Warszawa 1994.

nia Straży Celnej z 8 lutego 1928 roku⁴. Natomiast oficerów WP oddanych do czasowej dyspozycji Ministra Skarbu obowiązywały przepisy ubiorcze dla armii⁵.

Wymieniony wyżej ostatni przepis mundurowy Straży Celnej obowiązujący od 7 marca 1928 roku przyjął, jako zasadniczą barwę munduru kolor khaki, a oznak stopni – srebrny oksydowany. Ustalono czapki okrągłe typu angielskiego z daszkiem fibrowym czarnym, okutym po brzegu białą oksydowaną blachą, z czarną rzemienną podpinką i otokiem w barwie ciemnozielonej⁶. Nad otokiem godło – srebrny oksydowany orzeł wzoru państwowego, osadzony na uproszczonej tarczy, zbliżonej kształtem do greckiej „pelty”⁷. Funkcjonariusze wyżsi mieli wokół krawędzi denka czapki wypustkę ciemnozieloną i daszek czapki wykonany z czarnej skóry lakierowanej, a pod orłem (wys. 50 mm), na otoku srebrną oksydowaną kokardę (według przepisu – „bączek” o średnicy 20 mm)⁸.

Dla funkcjonariuszy niższych (od strażnika do starszego przodownika) przewidziano kurtki z kieszeniami wcinanymi, a na ciemnozielonych patkach kołnierza umieszczano białą metalową (i oksydowaną) oznakę – orła państwowego wz. 1927 w

⁴ Dz. U. RP 1928 nr 25, poz. 223 (miał obowiązywać od 7 marca 1928 r.); funkcjonariusze Straży Celnej (SC) przy przemianowaniu ich na oficerów i szeregowych SG podlegali weryfikacji, Archiwum Akt Nowych, Komenda Główna Straży Granicznej (dalej: AAN, KGSG), t. 1, rozkaz Komendy SG (dalej: KSG) nr 4 z 7 marca 1928 r. oraz nr 6 z 18 kwietnia 1928 r., a także rozporządzenie Ministra Skarbu z 20 sierpnia 1928 r. (Dz. U. RP 1928 nr 81, poz. 714), przy przemianowaniu, które miało być zakończone do 30 listopada 1928 r., zastosowano następujące odpowiedniki stopni służbowych: naczelny inspektor SC – dowódca/komendant SG, st. inspektor SC – nadinspektor SG, inspektor SC – inspektor lub nadkomisarz SG, st. komisarz SC – komisarz SG, komisarz SC – podkomisarz SG, podkomisarz SC – aspirant SG, st. przodownik SC – st. przodownik SG, przodownik SC – przodownik SG, st. strażnik celny – st. strażnik graniczny, strażnik celny – strażnik graniczny.

⁵ Używali oni stopni wojskowych, dotyczyło to także oficerów WP wyznaczonych na stanowiska: Komendanta SG, jego zastępcy, szefa sztabu Komendy i szefów oddziałów I i II sztabu Komendy; oficerom WP przyjętym do SG na stanowiska oficerskie od aspiranta do nadinspektora zabroniono używania stopni wojskowych, AAN, KGSG, t. 1, rozkaz KSG nr 8 z 12 maja 1928 r.

⁶ Dz. U. RP 1928 nr 25, poz. 223; rozporządzenie poprzedzono uzgodnieniami z Ministerstwem Spraw Wojskowych (z II wiceministrem poprzez Biuro Ogólno-Organizacyjne) oraz Ministerstwem Spraw Wewnętrznych, nie zaaprobowano jedynie wzoru temblaka do szabli (srebrny z zielonymi prążkami dla nie będących oficerami rezerwy WP) i sznurów naramiennych, identycznych, jak w wojsku, oraz ustalono patki (łapki) na kołnierzach kurtek bez wycięcia, co różniło je od przewidzianych w przepisie umundurowania WP z roku 1919 z późniejszymi zmianami, Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Departament Dowodzenia Ogólnego MSWojsk. I.300.22.68, notatka z 2 grudnia 1927 r.

⁷ Egzemplarz orła tego wzoru znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach (nr inw. MNKi/B/426), G. Krogulec, R. de Latour, *Kolekcja polskich orłów wojskowych i innych z lat 1913-1947 w Dziale Militariów Muzeum Narodowego w Kielcach*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1992, t. 16, s. 195, ryc. 26 pkt „d”; i Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu (nr inw. KWM/10846/MOPKoł.) oraz Wielkopolskiego Muzeum Wojskowego, Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu (5 egzemplarzy: nr inw. nr inw. MNP/WZ/3541, MNP/WZ/3542, MNP/WZ/1252, MNP/WZ/3543, MNP/WZ/3544); dodać trzeba, o czym pisze W. Zawistowski ((*Polskie orły do czapek w latach 1919-1939*, Warszawa 2005, s.161), że takie same orły, różniące się tylko wymiarami, nosili urzędnicy Lasów Państwowych (Dz. U. RP 1930 nr 25, poz. 222) i wyższych władz górniczych (Dz. U. RP 1931 nr 21, poz. 124).

⁸ W opisie czapki dla wyższych funkcjonariuszy zwrot: „naokoło daszka wypustka...” jest nielogiczny, gdyż daszka nie można okolić. Z kolejności opisu wynika, że chodzi tu o wypustkę „naokoło denka”. Na rysunku czapki z profilu wypustka zaznaczona jest wyraźnie wokół denka, a jej wszywanie w tym miejscu łączenia części czapki jest do dziś dnia stosowane w mundurowych nakryciach głowy. Zweryfikowanie powyższego możliwe by było jedynie poprzez porównanie z zachowaną oryginalną czapką.

tarczy trójkątnej, ażurowej, z wychylonymi spoza niej stylizowanymi gałązkami palmowymi⁹. Podczas pełnienia służby obowiązywało noszenie osobistego numeru instalacyjnego – białe oksydowane cyfry arabskie – znajdującego się na ciemnozielonej prostokątnej patce, przypinanej nad prawą górną kieszenią kurtki lub z prawej strony płaszcza¹⁰. Na naramiennikach umieszczono białe oksydowane rzymskie cyfry metalowe (I – V.) oznaczające przynależność do Okręgowego Inspektoratu. Przepis ustalał przy mundurze guziki typu wojskowego, białe oksydowane, z orłem państwowym. Funkcjonariusze wyżsi mieli kurtki kroju francuskiego frenceza z kieszeniami naszywanymi, a na patkach kołnierza – zamiast metalowej – haftowaną białą oksydowaną oznakę jak niżsi funkcjonariusze.

Płaszcz dwurzędowy, jednakowy dla obu grup funkcjonariuszy, z naramiennikami jak u kurtki, miał w rogach kołnierza naszyte ukośnie paski koloru ciemnozielonego, z tym że w płaszczach funkcjonariuszy wyższych kieszenie były ukośne, a naramienniki bez cyfr. Spodnie dla wszystkich funkcjonariuszy kroju bryczesów do butów oraz długie do trzewików. Pas główny rzemienny w kolorze ciemnobrązowym, dla funkcjonariuszy wyższych z paskiem pomocniczym przełożonym przez ramię.

Omawiany przepis ubiorczy Straży Celnej przewidywał oznaki stopni służbowych w formie srebrnych i oksydowanych galonów oraz gwiazdek (w liczbie zależnej od stopnia) na ciemnozielonych patkach prostokątnych, wyciętych na końcu w kąt ostry, naszywanych na zewnętrzne strony obu rękawów kurtki i płaszcza funkcjonariuszy wyższych i niższych¹¹. Natomiast nazwy stopni służbowych określone tym przepisem uległy pewnej modyfikacji poprzez uwzględnienie nazw i liczby stopni wprowadzonych rozporządzeniem o Straży Granicznej (sześć zamiast pięciu w SC). I tak w grupie funkcjonariuszy wyższych dla aspiranta SG (podkomisarza SC) ustalono na patce jedną haftowaną gwiazdkę pięciopromienną, dla podkomisarza SG (komisarza SC) – dwie, a dla komisarza SG (starszego komisarza SC) – trzy. Dla nadkomisarza SG i inspektora SG (inspektora SC) przewidziano patki obszyte galonem z jedną gwiazdką u nadkomisarza SG oraz dwiema u inspektora SG. Z funkcjonariuszy niższych strażnik

graniczny (strażnik celny) nie miał żadnych oznak, starszy strażnik graniczny (st. straż-

⁹ Wzór oznaki wykazywał podobieństwo kompozycyjne do oznaki („godła”) oficerów korpusu sądowego WP, *Przepis ubioru polowego Wojsk Polskich r. 1919*, Warszawa 1920, tabl. 24, rys. 110; *Umundurowanie wojska, przepis ubioru polowego WP*, „Almanach Oficerski na rok 1923/24”, tabl. 10, poz. 14 (oznaka taka znajduje się w zbiorach Wielkopolskiego Muzeum Wojskowego, Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu, nr inw. MNP/WZ/5110), nie wymienia już tej oznaki R. Saxl, *Umundurowanie Wojska Polskiego*, Warszawa 1928; Nie natrafiono dotychczas na zachowany egzemplarz oznaki wykonanej ściśle według wzoru. Dostępny autorowi materiał ikonograficzny potwierdza, że używano oznaki o bardziej „wyrzistych gałązkach palmowych”, której wygląd pokazuje przepis mundurowy z 1930 r.

¹⁰ Faktycznie nie noszone, w dostępnym autorowi materiale ikonograficznym tylko na dwóch z kilkudziesięciu fotografii widoczne były osobiste numery „instalacyjne”.

¹¹ W przepisie gwiazdka pięciopromienna o ostrych zakończeniach, długości 10 mm od środka; według tego przepisu nowe oznaki stopni służbowych należało nałożyć w terminie do 31 marca 1928 r.

nik celny) – na patce, prostopadle do jej długości naszyty jeden galon, przodownik SG (przodownik SC) – dwa galony, a starszy przodownik SG (st. przodownik SC) – trzy galony¹².

Pod koniec września 1929 roku uregulowano kwestie dotyczące noszenia przez oficerów i szeregowych różnych rodzajów umundurowania. Obowiązywały trzy rodzaje ubiorów: służbowy, pozasłużbowy oraz wieczorowy, przy czym niektóre elementy tego ostatniego zostały faktycznie wprowadzone w drugiej połowie 1930 roku.¹³

Ubiór służbowy stosowano w służbie, przy meldowaniu i raportach oraz przeglądach i zewnętrznych wystąpieniach oddziałów, przy reprezentacjach, wizytach oficjalnych, służbowych, pogrzebach, musztrach, ćwiczeniach lub na specjalny rozkaz. Ubiór służbowy oficera składał się z czapki, kurtki, spodni do butów wysokich (do butów ostrogi, komu się należało), z oficerskiego pasa polowego z paskiem pomocniczym przez ramię, z szabli w żabce z temblakiem (sznur płaski, oksydowany, srebrny, z wplecioną amarantową tasiemką, obsada chwasta srebrna oksydowana na trzonie z nici jedwabnych amarantowych, z jedną warstwą frędzli spiętych dołem)¹⁴, z rękawiczek skórzanych brązowych i ewentualnie płaszcza od deszczu. W służbie granicznej nie obowiązywała szabla, a tylko pistolet na pasie. Przy występowaniu w płaszczu na paradach, przeglądach, w służbie inspekcyjnej, pas oraz szablę i pistolet noszono na płaszczu. Należy dodać, że w skład obowiązującego wyekwipowania oficerów SG wchodził pistolet, lornetka i futerał do map. Ubiór służbowy szeregowego składał się z: czapki, kurtki, spodni krótkich (bryczesów), pasa głównego z żabką do bagnetu, bagnetu, płaszcza i ewentualnie peleryny gumowanej, butów długich (w 1931 roku przydzielono lepsze buty z pojedynczą podeszwą)¹⁵ lub trzewików sznurowanych i owijaczy.

Ubiór pozasłużbowy stosowano we wszystkich wypadkach życia codziennego i podczas zajęć biurowych, jeśli nie nakazano noszenia innego stroju. Ubiór pozasłużbo-

¹² Nie natrafiono dotąd na formalny dokument przyporządkowujący oznaki Straży Celnej do konkretnych stopni SG, wobec czego autor zestawiał oznaki ze stopniami na podstawie rozporządzenia o przemianowaniu funkcjonariuszy SC na oficerów i szeregowych SG, w którym podano odpowiedniki stopni służbowych w starej i nowej formacji (por. przypis 4), w zestawieniu zabrakło oznak dla stopnia nadinspektora SG, faktycznie do czasu wydania nowych przepisów mundurowych SG, tj. do 1930 r. nie było w formacji oficera w tym stopniu, por. Lista starszeństwa Oficerów SG – ogłoszenie za rok 1929, AAN, KGSG, t. 5, rozkaz KSG nr 4 z 1 kwietnia 1930 r. oraz Lista starszeństwa Oficerów SG – ogłoszenie za rok 1930, rozkaz KSG nr 11 z 15 listopada 1930 r.

¹³ AAN, KGSG, t. 5, rozkaz KSG nr 14 z 28 września 1929 r. oraz rozkaz KSG nr 16 z 28 października 1929 r. uzupełniony rozkazem KSG nr 9 z 15 września 1930 r.

¹⁴ Na tablicy mundurowej „Straż Graniczna” (projekt Kazimierz Sejda, wykonał Stanisław Haykowski, wyd. Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa [1937-1938] – Muzeum Wojska Polskiego, sygn. 39892) przedstawiono wygląd temblaka oficera i podoficera, a raczej – zdaniem autora – „szeregowego”, z jasnozieloną tasiemką wplecioną w sznur i takiej barwy trzonem z nici jedwabnych, kwestia ewentualnej zmiany barw z amarantowej (według przepisu z roku 1928 i 1930 – sznur szer. 10 mm, grub. 3 mm, szer. tasiemki 2 mm, dł. temblaka złożonego podwójnie 35 cm, dł. frędzli 40 mm) na jasnozieloną wymaga wyjaśnienia.

¹⁵ „Czaty” 1931, nr 27, s. 23.

wy oficera składał się z wymienionych elementów ubioru służbowego, a ponadto jeszcze: z kurtki letniej, długich spodni, trzewików sznurowanych, rękawiczek reniferowych, szalika, płaszcz od deszczu (wówczas bez szalika). Ubiór pozasłużbowy szeregowych był taki sam, jak służbowy z dodaniem długich spodni. Od maja 1935 roku zezwolono st. przodownikom i przodownikom na noszenie poza służbą graniczną, przy wystąpieniach podczas uroczystości, szabli typu wojskowego, a wszystkim szeregowym nakazano noszenie przy broni bocznej – bagnecie, szabli – temblaka określonego w rozkazie jako podoficerski typu wojskowego (biała taśma podwójnie złożona z 4 równoległymi wąskimi paskami karmazynowymi, z których dwa na brzegach, a dwa pośrodku taśmy w równej odległości od siebie, zakończony węzłem – pokryty białą taśmą i zakończony u góry i u dołu obramowaniem barwy białej w karmazynowe paski oraz chwastem – plecione sznurki karmazynowe, pokryte pojedynczą warstwą plecionych sznurków barwy białej, ściągnięte u dołu)¹⁶.

Wieczorowy ubiór oficerski obowiązywał na balach, rautach, zabawach oraz innych przyjęciach wieczornych w lokalach zamkniętych (publicznych i prywatnych) oraz w czasie dziennych przyjęć, zarówno oficjalnych, jak i towarzyskich (śniadania, obiady i kolacje). Na przedstawieniach teatralnych oraz na uroczystych akademiach obowiązywał także strój wieczorowy oraz broń biała boczna na rapciach, a czapkę i białe rękawiczki należało mieć przy sobie. Wieczorowy ubiór oficerski składał się z czapki, kurtki sukiennej, spodni długich, trzewików gładkich lakierowanych, rękawiczek białych (kremowych), pasa salonowego lub pasa polowego z paskiem pomocniczym przez ramię. Spodnie wieczorowe (tzw. szasery) dla oficerów oraz pas salonowy wprowadzono we wrześniu 1930 roku, chociaż pod koniec października 1929 w rozkazie Komendy SG, dotyczącym noszenia ubiorów i odznaczeń, pojawił się ich opis. Spodnie wieczorowe, długie, ze strzemiączkami, wykonane były z materiału ciemnozielonego, z lampasem podwójnym i wypustką koloru jasnozielonego. Pas salonowy był wykonany z tkaniny srebrnej, oksydowanej, tkanej w podłużne prążki, z dwoma ciemniejszymi szlakami po brzegach, oraz podkładki skórzanej zamszowej koloru ciemnozielonego. Zamiast klamry metalowej wprowadzono zapięcie na kabłąkach i klamerkę z materiału identycznego jak pas, wpinaną z jego lewej strony. Oficerski pas salonowy mógł być noszony jedynie przy ubiorze wieczorowym. Przy występowaniu w pasie salonowym, szablę noszono na rapciach – był to pasek wykonany z taśmy, z klamrą i dwiema przesuwkami do zapinania oraz dwoma paskami podłużnymi – „rukami” – do upięcia szabli, całość

¹⁶ Rozkaz KSG nr 3 z 12 maja 1935 r.; szabla zapewne wz. 1921; na tablicy mundurowej „Straż Graniczna” elementy temblaka barwy jasnozielonej – zmiana barw do wyjaśnienia (zob. także przypis 14); szable oraz temblaki powinni nabywać szeregowi z własnych funduszy w terminie do 1 września 1935 r.

wykonana z tkaniny jedwabnej z podkładką zamszową – zakładanych pod kurtką¹⁷. Szeregowym w drugiej połowie sierpnia 1931 roku komendant SG zezwolił na noszenie, poza służbą, spodni wieczorowych z lampasem pojedynczym, barwy jasnozielonej na wzór obowiązujących w wojsku¹⁸.

Pierwszy przepis mundurowy dla Straży Granicznej, ustalony dopiero 4 lutego 1930 roku, obowiązywał od 10 kwietnia tego roku. Tak, jak w przypadku Straży Celnej wprowadzono go rozporządzeniem ministra skarbu wydanym w porozumieniu z ministrem spraw wojskowych i ministrem spraw wewnętrznych¹⁹. Przewidywał on umundurowanie koloru khaki oraz oznaki stopni barwy srebrnej oksydowanej. Oznaki stopni niezgodne z tym przepisem miały być zmienione do 1 lipca 1930 roku. Nowe umundurowanie, poza nielicznymi elementami, było podobne do ubioru obowiązującego w Wojsku Polskim. Charakterystycznymi elementami pozwalającymi na odróżnienie ich od mundurów armii były:

- czapka okrągła typu angielskiego z jasnozieloną wypustką wokół krawędzi denka i orzeł nad ciemnozielonym otokiem na zmniejszonej i uproszczonej tarczy („pelcie”)²⁰ oraz daszek okuty na krawędzi oksydowaną białą blachą (także dla szeregowych), dla oficerów z otokiem aksamitnym;

- patki na kołnierzu kurtki (u oficerów aksamitne), barwy ciemnozielonej z jasnozieloną wypustką, z nałożoną oznaką: orzeł według wzoru orła państwowego z 1927 roku na tarczy trójkątnej, ażurowej, na dwóch skrzyżowanych, stylizowanych gałązkach palmowych²¹;

¹⁷ AAN, KGSG, t. 5, rozkaz KSG nr 16 z 28 października 1929 r. uzupełniony rozkazem KSG nr 9 z 15 września 1930 r. (szer. lampasa podwójnego 40 mm, w tym wypustka szer. 2 mm; pas salonowy szer. 50 mm, liczba prążków – ok. 45; szer. rapci 35 mm oraz szer. „ruk” 20 mm, ponadto łańcuszek do podpinaania szabli dł. ok. 100 mm); jedyny znany w publicznych zbiorach muzealnych egzemplarz oficerskiego pasa salonowego znajduje się w Muzeum Wojska Polskiego (nr inw. MWP/59438x – po asp. Romanie Matuszewskim ze Śląskiego Okręgu SG) i ma metalową kwadratową klamrę (53 x 53 mm, grub. 3,21 mm) z orłem wzoru państwowego (wys. 34,5 mm, szer. 32,5 mm, wpisany w okrąg o średn. 39 mm). Takiej klamry nie przewidywały cytowane wyżej rozkazy KSG i nie natrafiono dotychczas na rozkaz ją zatwierdzający, natomiast na tablicy mundurowej „Straż Graniczna” przedstawiono sylwetkę (pierwsza z lewej w trzecim rzędzie) oficera z pasem salonowym i klamrą metalową okrągłą. Taki kształt klamry obowiązywał w WP: Dz. Rozk. MSWojsk. 1928 nr 11, poz. 130; H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy 1918-1939*, Warszawa 1995, s. 60 oraz s. 48, ryc. 81; a także w Policji Państwowej: A. Konstankiewicz, *Umundurowanie i uzbrojenie Policji ...*, s. 87).

¹⁸ „Czaty” 1931, nr 24, s. 9.

¹⁹ Dz. U. RP 1930 nr 26, poz. 228 oraz rozkaz KSG nr 5 z 15 kwietnia 1930 r.

²⁰ Konfrontacja wizerunku wzoru orła zawartego w przepisie z poprzednio obowiązującym (wz. 1928) oraz z egzemplarzami znajdującymi się w publicznych zbiorach muzealnych (wymienione w przypisie 7) i widocznymi w dostępnym materiale ikonograficznym pozwala, zdaniem autora, na go jako odmiany orła z roku 1928.

²¹ Zachowane egzemplarze oznak znajdują się w zbiorach: Muzeum Narodowego w Kielcach – G. Krogulec, R. de Latour, *Kolekcja polskich orłów...*, s. 195, ryc. 26 pkt „e” (nr inw. MNKi/B/448); Muzeum Oręża Polskiego (nr inw. KWM/9272/1-2/MOPKoł.) i Wielkopolskiego Muzeum Wojskowego, Oddz. MN w Poznaniu (nr inw. MNP/WZ/3568, MNP/WZ/3567, MNP/WZ/3566); jak wynika z materiałów ikonograficznych, oznaka w tym wykonaniu noszona była już wcześniej do munduru wz. 1928 (por. przypis 9 i il. 8).

- paski dwubarwne: górny – jasnozielony, dolny – ciemnozielony naszyte w rogach kołnierza płaszcza;

- oznaki stopni służbowych umieszczone na ciemnozielonej patce zakończonej kątem, a naszywanej na zewnętrznej stronie rękawów kurtki i płaszcza w dolnej ich części (szeregowi – galony w kształcie kąta ostrego skierowanego wierzchołkiem do wycięcia patki: st. strażnik jeden galon, przodownik dwa galony, st. przodownik jeden szerszy galon przez całą długość patki; oficerowie stopni niższych – czteropromienne gwiazdki²²: aspirant jedna, podkomisarz dwie, komisarz trzy, oraz oficerowie stopni wyższych – galon wokół brzegów patki i czteropromienne gwiazdki: nadkomisarz jedna, inspektor dwie oraz nadinspektor trzy);

- oznaki stopni umieszczone na otoku czapki, poniżej orła (szeregowi – galony w kształcie kąta ostrego skierowanego wierzchołkiem do góry: st. strażnik jeden galon przez całą szerokość otoku, przodownik dwa galony oraz st. przodownik dwa galony, lecz górny szerszy; oficerowie stopni niższych – galon-sznurek na górnej krawędzi otoku i gwiazdki: aspirant jedna, podkomisarz dwie, komisarz trzy, oraz oficerowie stopni wyższych – dwa galony-sznurki na górnej krawędzi otoku i gwiazdki: nadkomisarz jedna, inspektor dwie i nadinspektor trzy);

- cyfry rzymskie białe metalowe (I. – V.) na naramiennikach szeregowych, oznaczające przynależność do Okręgowego Inspektoratu SG, względnie monogram metalowy składający się z liter „KSG” lub „IO” dla przydzielonych do sztabu Komendy lub sztabu Inspektoratu Okręgowego. Oficerów obowiązywały cyfry arabskie haftowane lub monogram „KSG” otoczony liśćmi dębowymi, lub monogram „IO”.

Prawie jednocześnie z tym przepisem mundurowym uregulowano, rozkazami Komendy SG z kwietnia i września 1930 roku, zasady oddawania honorów oficerom i szeregowym Wojska Polskiego, Korpusu Ochrony Pogranicza oraz Policji Państwowej (zob. *Aneks*)²³.

W grudniu 1930 roku wprowadzono mundury dla szeregowych Flotyli Straży Granicznej wzorowane na umundurowaniu Marynarki Wojennej, lecz barwy khaki, w lecie białej²⁴. Ubiór składał się z czapki, bluzy, kurtki, kurtki zimowej, spodni i butów

²² O rozpiętości 18 mm, z promieniami zakończonymi kulisto, zapewne w celu odróżnienia od pięciopromiennych używanych w WP; także czteropromienne gwiazdki, lecz o nieco innym rysunku (rozpiętość 16 mm) obowiązywały od 1 sierpnia 1936 r. w Policji Państwowej, A. Konstankiewicz, *Umundurowanie i uzbrojenie Policji ...*, s. 86; R. Litwiński, *Korpus Policji w II Rzeczypospolitej*, Lublin 2007, s. 563-564 (aneks 8).

²³ AAN, KGSG, t. 5, rozkaz KSG nr 5 z 15 kwietnia 1930 r. i nr 9 z 15 września 1930 r.; „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1930 nr 10, s. 377; A. Konstankiewicz, *Ochrona granicy karpackiej Polski w latach 1921-1939*, „Płaj. Almanach Karpacki” 1998 nr 16, s. 126; M. Góryński, *Mazowiecki Inspektorat Okręgowy Straży Granicznej*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2000 nr 13, s. 48; Nie wiadomo dlaczego w rozkazach opuszczono jeszcze wyższy stopień nadinspektora PP.

²⁴ Dz. U. RP 1930 nr 78, poz. 609 i rozkaz KSG nr 12 z 20 grudnia 1930 r.; oraz A. Konstankiewicz, „*Marynarski*” mundur barwy khaki, „Studia i Materiały Lubelskie” 1997, t. 14, s. 169-176; z przepisu nie

czarnych. Czapka okrągła, kroju morskiego (tak określono w przepisie) bez daszka, z sukna khaki miała otok opasany ciemnozieloną wstążką, z drukowanym srebrnym napisem „STRAŻ GRANICZNA”, zawiązaną z lewej strony w formie kokardki. Z przodu pośrodku nad otokiem czapki, umieszczony był biały metalowy orzeł wzoru przyjętego w formacji. Przodownicy i starsi przodownicy nosili takie same czapki, lecz z daszkiem fibrowym czarnym, okutym na krawędzi białą oksydowaną blachą. Bluza kroju marynarskiego (tak określono w przepisie) z kołnierzem, miała przypinany dodatkowy płócienny kołnierz ciemnozielony, z brzegiem obszytym potrójną jasnozieloną taśmą i spięty z przodu ciemnozielonym krawatem. Pod bluzą noszono, od wiosny do jesieni, białą wełnianą koszulkę w poprzeczne zielone pasy z krótkim rękawem i wycięciem wokół szyi. Zimą obowiązywała wełniana ciemnopopielata koszulka z długim rękawem i golfem. Kurtka sukienna kroju marynarskiego nie miała naramienników, a kurtka zimowa wykonana z grubszego sukna i zbliżona krojem do poprzedniej była nieco dłuższa i obszerniejsza. Przodownicy i starsi przodownicy zimą nosili płaszcze z grubszego sukna, wzoru przyjętego w formacji. W lecie obowiązywało szeregowych umundurowanie barwy białej, składające się z czapki, bluzy i spodni wykonanych z płótna oraz butów, przy czym krój i inne szczegóły były takie same jak w mundurach barwy khaki.

Oznaki stopni szeregowych Flotylli, identyczne, jak w „lądowej” Straży Granicznej noszono na lewym rękawie bluzy (nieco powyżej łokcia), w formie ukośnie naszytej ciemnozielonej prostokątnej patki, oraz na ciemnozielonej patce zakończonej kątem, naszywanej na zewnętrznej stronie rękawów kurtki i kurtki zimowej w dolnej ich części, z dystynkcjami ze srebrnej oksydowanej taśmy. Przepis przewidywał także dla szeregowych Flotylli oznaki specjalności wykonane z karmazynowego sukna, umieszczone na lewym rękawie bluzy i kurtki, nad oznaką stopnia – pokładowi, sternicy, maszyniści, obsługa działka oraz obsługa ciężkich karabinów maszynowych. Ich wygląd różnił się od obowiązujących w latach trzydziestych oznak i nazw specjalności stosowanych w Polskiej Marynarce Wojennej²⁵. Nieco później, bo w kwietniu 1932 roku ustalono flagę dla jednostek pływających Flotylli – flaga biała, w lewym górnym polu bandera handlowa, w prawym dolnym godło Ministerstwa Skarbu, tj. żółta „laska

wynika jasno, czy przodownicy i st. przodownicy nosili w lecie białe pokrowce na czapki.

²⁵ Pierwsze cztery oznaki identyczne z zamieszczonymi w: *Przepis ubioru Marynarki Wojennej*, Almanach Oficerski na rok 1923/24, s. 237 i tabl. 14; oraz H. Wielecki, *Polski mundur ... 1918-1939*, s. 94, tabl. 180, poz. 1-3 i 10 (w 1935 r. zmieniono w MW barwę oznak z karmazynowej na szkarłatną, ponadto wzory oznak: pokładowych, artylerzystów, maszynistów, jak wynika z tej tablicy ulegały nawet kilkukrotnym zmianom, lecz ich daty podane w tekście na s. 92 i 95 trudno powiązać z konkretnymi oznakami), oznaka, to ogólnowojskowa oznaka kompanii i szwadronów karabinów maszynowych wprowadzona w 1919 r. i zniesiona w 1930 r. (*Przepis ubioru polowego Wojsk Polskich r. 1919*, Warszawa 1920, tabl. 26, rys. 120; Dz. Rozk. MSWojsk. 1930 nr 30, poz. 360; oraz H. Wielecki, *Polski mundur ... 1918-1939*, s. 81).

Merkurego” – podnoszoną w czasie pełnienia służby oprócz bandery niewojskowych statków państwowych²⁶.

Nowy, drugi z kolei, przepis mundurowy dla Straży Granicznej obowiązywał od 24 sierpnia 1933 roku. Dotychczasowe mundury mogły być używane do 31 grudnia 1937 roku, jedynie oznaki stopni służbowych – przeniesione z dolnej części rękawów kurtki i płaszcz na naramienniki – niezgodne z nowymi należało zmienić do 11 listopada 1933 roku. Krój kurtki, spodni i płaszcz miał odpowiadać krojowi ustalonym w przepisach o umundurowaniu wojska. Stąd też w formacji zaczął obowiązywać przepis ubioru polowego Wojska Polskiego z roku 1919 z późniejszymi zmianami²⁷. W konsekwencji przyjęcia takiej regulacji wszystkie nowe wzory umundurowania wprowadzane po 1933 roku w Wojsku Polskim dotyczyły, po ogłoszeniu w rozkazach Komendy SG, oficerów i szeregowych Straży Granicznej²⁸. I tak na przykład rozkazem Komendy z 20 listopada 1935 roku wprowadzono kurtki wz. 1936 i płaszcze wz. 1936, jednolite w typie dla wszystkich²⁹. Uzupełnieniem tego rozkazu był kolejny z 4 lutego 1936 roku, który przewidywał dla oficerów i szeregowych Straży Granicznej (od przodownika w górę) peleryny sukienne wz. 1936 oraz peleryny przeciwdeszczowe wz. 1936. Zabroniono równocześnie noszenia od 1 czerwca 1936 roku, w służbie i poza nią, płaszczy gabardynowych i nieprzemakalnych, ale szeregowi mogli w służbie granicznej używać

²⁶ Dz. U. RP 1932 nr 29, poz. 297 – w nocy obowiązywały dwa fioletowe światła na maszcie, jedno nad drugim w odległości 1 m.

²⁷ Dz. U. RP 1933 nr 76, poz. 547; Dziennik Rozkazów Wojskowych 1919 nr 97 (także *Przepis Ubioru Polowego W.P. r. 1919*, Warszawa 1920); R. Saxl, *Umundurowanie Wojska Polskiego...*; R. Medwicz, *Polski mundur wojskowy w przededniu II wojny światowej*, „Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego”, cz. 7, Kraków 1978, s. 93-154; H. Wielecki, *Polski mundur ... 1918-1939*, s. 61-86.

²⁸ Po 1933 r. wprowadzono w WP m.in.: nowy wzór kurtki, spodni, płaszcz, peleryny sukiennej i przeciwdeszczowej, zmieniono także oznaki stopnia sierżanta oraz starszego sierżanta (i równorzędnych), Dz. Rozk. MSWojsk. 1934-1939; R. Medwicz, *Polski mundur...*; H. Wielecki, *Polski mundur...*, s. 61-86.

²⁹ Rozkaz Komendy SG – L.KSG/5260/35 z 20 listopada 1935 r.; oraz Dz. Rozk. MSWojsk. 1936 nr 2 (z 6 lutego), poz. 18 i 17. Kurtka jednorzędowa (na 7 guzików) i płaszcz jednorzędowy (na 6 guzików); kurtki oficerskie i szeregowych noszono z oznakami Straży Granicznej – wężyki i emblemat na patce kołnierza – w służbie i poza nią oraz podczas uroczystych wystąpień; kurtki bez oznak na kołnierzu, z oznakami stopni na naramiennikach, obowiązywały podczas ćwiczeń w oddziałach wojskowych i w czasie wojny; kurtki z tkaniny lnianej – część składowa ubioru polowego i ćwiczebnego wszystkich szeregowych, noszona od 15 kwietnia do 15 października – dozwolone były także dla oficerów; przy ubiorze polowym nie noszono numeracji ani inicjałów na naramiennikach; kurtki oficerskie z wełnianej tkaniny czesankowej mogli nosić poza służbą starsi przodownicy i przodownicy – w rozkazie podano sposób przerobienia kurtki starego typu na kurtkę nowego typu. Płaszcze szyte z sukna barwy ochronnej, dla oficerów spinane z tyłu dwuczęściowym pętem oraz z dłuższym rozcięciem z tyłu; na kołnierzu płaszcz obowiązywało, z wyjątkiem ubioru polowego, noszenie barw Straży Granicznej (pasek górny – jasnozielony, dolny – ciemnozielony). Zezwolono na donoszenie starego typu kurtek i płaszczy: oficerom do 1 maja 1937 r. oraz szeregowym – kurtek do 31 grudnia 1938 r. i płaszczy do 30 czerwca 1940 r.

peleryn z tkaniny gumowanej³⁰. Nadal jednak niektóre elementy ubioru odróżniały go od munduru WP. Były to:

- czapka okrągła z daszkiem czarnym (szeregowi fibrowy, oficerowie ze skóry lakierowanej) okutym na krawędzi oksydowaną białą blachą, z ciemnozielonym otokiem (aksamitnym dla oficerów) i z jasnozieloną wypustką wokół krawędzi wierzchu denka oraz z orłem na tarczy wzoru obowiązującego w wojsku³¹;

- patki ciemnozielone (dla oficerów aksamitne) z jasnozieloną wypustką typu wojskowego na kołnierzu kurtki odpowiadające wymiarami oraz wzorem wężyka (przetkanego w środku jasnozieloną nicią) noszonym w WP, i z nałożoną oznaką – białym oksydowanym orłem państwowym wz. 1927, na tarczy trójkątnej – haftowanej dla oficerów, metalowej dla szeregowych;

- paski dwubarwne (dla oficerów aksamitne): górny – jasnozielony, dolny – ciemnozielony naszyte w rogach kołnierza płaszcza;

- galony w oznakach stopni służbowych z brzegami barwy jasnozielonej (szeregowi – strażnik dwa galony naszyte w poprzek naramiennika i poziomo na otoku czapki, pod orłem, st. strażnik trzy galony w poprzek naramiennika i na otoku, przodownik galon wzdłuż brzegów naramiennika, z wyjątkiem brzegu przy wszyciu do rękawa, oraz jeden galon w kształcie kąta ostrego z wierzchołkiem skierowanym do dołu na otoku czapki, st. przodownik galon jak u przodownika z dodatkowym galonem przez środek naramiennika oraz dwa galony jak u przodownika na otoku) oraz dla oficerów dodatkowo czteropromienne gwiazdki (oficerowie stopni niższych – aspirant jedna gwiazdka na naramienniku i na otoku czapki pod orłem, podkomisarz dwie, komisarz trzy gwiazdki, ponadto wszyscy jeden srebrny galon-sznurek wokół górnej krawędzi otoku; oficerowie stopni wyższych – nadkomisarz jedna gwiazdka i dwa galony w poprzek naramiennika oraz dwie gwiazdki na otoku czapki pod orłem, inspektor dwie gwiazdki i dwa galony na naramienniku oraz dwie gwiazdki na otoku czapki, nadinspektor trzy gwiazdki i dwa

³⁰ Rozkaz Komendy SG – L.KSG/523/I/36 z 4 lutego 1936 r. oraz Dz. Rozk. MSWojsk. 1936 nr 2 (z 6 lutego), poz.19. Peleryny sukienne można było nosić poza służbą, w czasie zajęć biurowych i administracyjnych i w wypadkach uroczystych delegacji służbowych (wówczas należało przestrzegać jednolitość ubioru), na kołnierzu obowiązywały barwy Straży Granicznej, natomiast na pelerynie przeciwdeszczowej nie należało nosić barw formacji.

³¹ Czapka wz. 1933 znajduje się w Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu (nr inw. KWM/4672, oznaczenie wytwórcy: „WYŻSZA NAGRODA 1905 // J. MIRON // WILNO // NIEMIECKA 3”, po podkomisarzu Z. Pępkiewiczu) oraz w Wielkopolskim Muzeum Wojskowym, Oddz. MN w Poznaniu (nr inw. MNP/W/569, oznaczenie wytwórcy: „BYDGOSZCZ // H. BRUNN i SYN // GDAŃSKA 32”, brak orła, na otoku 3 gwiazdki, tj. oznaki stopnia komisarza); o orłach: *Przepis ubioru polowego...*; B. Królikowski, *Dwa wieki z orłem na czapce* [w:] *Orzeł – Znak żołnierza polskiego*, Malbork 1981-1983, s. 34-77; *idem*, *Znak Wojska Polskiego*, Rzeszów 1988; jak wynika z dostępnego autorowi materiału ikonograficznego, po 1933 r. szeregowi Flotylli SG nosili na czapkach orła wzoru wojskowego oraz oznaki stopni według przepisu z 1933 r.

galony na naramienniku oraz trzy gwiazdki na otoku, ponadto wszyscy dwa srebrne galony-sznurki wokół górnej krawędzi otoku)³².

Oficerów SG pełniących funkcję adiutantów obowiązywały pojedyncze sznury naramienne koloru khaki (w przepisie – „akselbanty barwy polowej”), jak w armii. Natomiast oficerowie WP stanu czynnego oddelegowani do Straży Granicznej nosili umundurowanie według przepisu ubioru polowego WP z roku 1919 (z późniejszymi zmianami) z barwami macierzystych broni lub służb³³.

Przepisy mundurowe Straży Granicznej przewidywały dla szeregowych noszenie od 16 czerwca do 15 września letnich bluz i spodni bawełnianych barwy khaki, które od roku 1934 wykonywano także z lnu, przy czym na bluzach letnich nie noszono patek oraz oznak na nich umieszczanych. W okresie zimowym dozwolone było używanie kożuchów krytych sukniem khaki (od 15 września do 15 czerwca), które w 1929 roku rozpoczęto przydzielać strażnikom pełniącym służbę w trudnych warunkach³⁴. Od 24 grudnia 1934 roku wprowadzono, tylko w służbie granicznej czapki zimowe (wewnątrz warstwa watoliny pod podszewką), jednakowe dla wszystkich, z sukna mundurowego khaki, z wypustką u oficerów – galon-sznurek, jeden lub dwa zależnie od stopnia – na szwie łączącym denko z otokiem, z daszkiem sukiennym miękkim, przesywanym oraz z oznakami stopni służbowych z przodu, pod orłem typu wojskowego. W lutym 1938 roku zezwolono na używanie czapek zimowych przy temperaturze poniżej 7° C także w garnizonie³⁵. Szeregowym pełniącym służbę w górach przysługiwał ubiór i ekwipunek narciarski: sweter wełniany, szal wełniany wz. 1936, skarpety wełniane, łapawice (rękawice) brezentowe, owijacze narciarskie, plecak wz. 1936, płachta namiotowa z przyborami, wszystko barwy khaki, oraz trzewiki górskie (przypuszczalnie wz. 1931) i trzewiki narciarskie (prawdopodobnie wz. 1931), a także narty³⁶. Ponadto kierowcy pojazdów mechanicznych otrzymywali kurtki skórzane oraz rękawice szoferskie.

³² Na tablicy mundurowej „Straż Graniczna” (K. Sejda, St. Haykowski) czapki szeregowych mają wokół górnej krawędzi otoku jasnozieloną wypustkę, nieprzewidywaną przepisem. Autor nie natrafił dotychczas na rozkaz wprowadzający taki element, przypuszczalnie to błąd K. Sejdy i St. Haykowskiego, gdyż na tablicy mundurowej „Korpus Ochrony Pogranicza” autorstwa wymienionych (Muzeum WP, sygn. 39893) także szeregowi KOP mają wypustki szmaragdowe wokół górnej krawędzi otoku, nie sankcjonowane przepisem (Dz. Rozk. MSWojsk. 1936 nr 15, poz. 189), czego nie uwzględnił również J. Rutkiewicz, *Umundurowanie KOP*, [w:] J. Prochwicz, A. Konstankiewicz, J. Rutkiewicz, *Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939*, Warszawa 2006, s. 129; czteropromienne gwiazdki o promieniach zakończonych „ostro”, a przez to o nieco innym rysunku niż w przepisie z 1930 r.

³³ Jak w przypisie 27.

³⁴ AAN, KGSG, t. 5, rozkaz KSG nr 3 z 20 maja 1934 r. oraz „Czaty” 1929 nr 1, s. 16.

³⁵ Rozkaz KSG nr 8 z 24 grudnia 1934 r. i rozkaz KSG nr 2 z 28 lutego 1938 r., a także tablica mundurowa „Straż Graniczna” (K. Sejda, St. Haykowski); według T. Zawistowskiego, *Polskie orły do czapek...*, s. 156, czapki zimowe wprowadzono w 1935 r. i noszono na nich orły wojskowe wys. 40 mm.

³⁶ AAN, KGSG, t. 5, rozkaz KSG nr 1 z 1 lutego 1936 r.; „Czaty” 1931 nr 4, s. 4 i nr 14, s. 10. Część strażników odbyła kursy narciarskie (np. w 1931 r. w komisariacie Worochta – dwutygodniowe dla 12 uczestników oraz trzy kursy 11-dniowe w komisariacie Ławoczne, oba komisariaty w Inspektoracie Granicznym Stryj z Małopolskiego Inspektoratu Okręgowego).

Od roku 1936 szeregowi SG będący w Wojsku Polskim podchorążymi rezerwy lub szeregowymi z cenzusem nosili naszyte galony – srebrne przetykane jasnozieloną nicią – na górnej części mankietów rękawów kurtki i płaszcza oraz obszyte biało-czerwonym sznurkiem naramienniki³⁷.

Tuż przed wybuchem wojny, 5 sierpnia 1939 roku, wprowadzono uzupełnienia przepisów mundurowych ustalające ekwipunek oficerów i szeregowych SG w służbie granicznej oraz na wypadek wojny (tzw. alarmowy). Oficerski ubiór w służbie granicznej składał się z: czapki polowej, kurtki sukiennej lub drelichowej, spodni krótkich, płaszcza albo peleryny gumowanej, butów długich, pasa oficerskiego z poprzecznym paskiem naramiennym oraz pistoletu (z 2 magazynkami amunicji). Ekwipunek alarmowy dodatkowo obejmował torbę polową, lornetkę i maskę przeciwgazową. Szeregowych w służbie granicznej obowiązywały: czapka polowa, kurtka sukienka lub drelichowa, spodnie krótkie, płaszcz albo peleryna gumowana, buty długie, pas główny z żabką do bagnetu, ładownica, torba służbowa oraz kbk (15 nabo) z bagnetem, zaś na czas wojny dodatkowo uzupełniano wyposażenie przez dodanie chlebaka, łopatki i maski pgaz. oraz 90 nabo do kbk i 3 granatów. Wymieniona i wprowadzona w tym zarządzeniu dla oficerów i szeregowych czapka polowa barwy ochronnej miała być wzorowana na czapce zimowej. Wykonana z materiału mundurowego lub wełny czesankowej, lecz bez ocieplenia, przewidziana była do użytku tylko w służbie granicznej i w czasie wojny³⁸.

W Straży Granicznej po 1933 roku stosowano odznaki honorowe i oznaki służbowe wzorów używanych w Wojsku Polskim. Dozwolone było noszenie przez oficerów i szeregowych Odznaki Honorowej za Rany i Kontuzje (nad lewą górną kieszenią kurtki, nad odznaczeniami – naszywka w poziomym układzie barw ze wstążki Orderu „Virtuti Militari” z pięciopromiennymi małymi srebrnymi gwiazdkami oznaczającymi ilość odniesionych zranień) oraz Odznaki Honorowej za Czas Pobytu na Froncie (naszywka na prawym rękawie kurtki poniżej ramienia – srebrny galon z brzegiem jasnozielonym, w kształcie kąta prostego wierzchołkiem skierowanym do góry – za każde 6 miesięcy jedna). Z oznak służbowych była oznaka za lata służby szeregowych, tzw. szewrony, noszona od 1935 roku na lewym rękawie kurtki i płaszcza w formie galonu srebrnego z brzegiem jasnozielonym w kształcie kąta prostego wierzchołkiem zwróconego do dołu (wąski po trzech latach służby, a po 12 latach służby jeden szeroki i jeden wąski)³⁹. Po-

³⁷ „Czaty” 1936 nr 13, s. 16; Dz. Rozk. MSWojsk. 1936 nr 2, poz. 21; tablica mundurowa „Straż Graniczna” (K. Sejda, St. Haykowski) – sylwetka pierwsza z prawej w trzecim rzędzie.

³⁸ Pismo (zarządzenie) Komendanta Głównego SG z 5 sierpnia 1939 r. w sprawie usprawnienia służby i pogotowia SG (niektóre materiały z lat 1930-1939 dotyczące umundurowania i uzbrojenia SG udostępnił mgr inż. Waldemar Bocheński, za co autor składa serdeczne podziękowania).

³⁹ Rozkaz KSG nr 3 z 12 maja 1935 r.

nadto dla szeregowych przewidziano sznury strzeleckie (z jasnozielonego sznura wełnianego, częściowo plecionego, o jednym chwaściku dla strzelca celnego i dwóch dla strzelca wyborowego) noszone na lewym ramieniu kurtki (zimą na płaszczu). W nieetatowej orkiestrze Centralnej Szkoły Straży Granicznej od lipca 1930 roku, obowiązywały oznaki orkiestrantów – pod obydwoma naramiennikami okrągła łapka barwy ciemnozielonej, obszyta dookoła taśmą białą z przeszyciem jasnozielonym pośrodku⁴⁰.

Wzorem formacji Wojska Polskiego oraz Korpusu Ochrony Pogranicza w Straży Granicznej ustanowiono odznakę pamiątkową zatwierdzoną rozkazem Komendy z 1 lipca 1930 roku – w rozkazie tym ukazał się regulamin wraz z rozkazem wykonawczym⁴¹. Odznaka (projektant nieznany) jednakowego wzoru dla wszystkich, była kształtu owalnego, wysokości 49 mm, wykonana z złotego metalu, srebrzona i oksydowana. W owalnym wieńcu z potrójnych pęków gałązek wawrzynu z lewej, a dębiny z prawej, widniał biało-czerwono emaliowany słup graniczny górą oparty o liście, nad tym zielono emaliowana wstęga z dwuwierszowym napisem STRAŻ GRANICZNA, a u podstawy słupa nałożony orzeł państwowy wz. 1927. Odznaka noszona była na lewej piersi (oficerowie poniżej guzika górnej kieszeni kurtki, szeregowi na wysokości trzeciego guzika) i miała być numerowana. W praktyce, jak wynika z przeglądu egzemplarzy zachowanych w publicznych zbiorach muzealnych, tego nie stosowano.

Prawo nadawania odznak, na wniosek szefa sztabu Komendy lub kierownika Inspektoratu Okręgowego, albo komendanta Centralnej Szkoły Straży Granicznej, przysługiwało Komendantowi SG. Nadania lub odebranie znaku był ogłaszany w rozkazie Komendy lub w rozkazie Inspektoratu Okręgowego albo Centralnej Szkoły SG. Odznaka pamiątkowa mogła być przyznana oficerom i szeregowym po 3 latach służby w formacji, chociaż dopuszczano wyjątki. Ponadto znakiem tym można było wyróżnić osoby wojskowe i cywilne, a także urzędników lub pracowników kontraktowych Straży Granicznej za zasługi dla formacji. Pierwszym nadaniem uhonorowano 182 oficerów SG (w tym 1 emerytowanego), 5 oficerów WP (w tym 1 emerytowanego), 19 szeregowych oraz 4 pracowników cywilnych SG. 11 listopada 1931 roku – oprócz 20 oficerów Straży Granicznej – odznaki otrzymało 29 oficerów WP i 28 osób cywilnych. Wręczanie nadanych znaków pamiątkowych formacji odbywało się 11 listopada, w dniu święta Straży Granicznej⁴². Dopuszczone także było noszenie przez oficerów i szeregowych Straży

⁴⁰ AAN, KGSG, t. 5, rozkaz KSG nr 7 z 1 lipca 1930 r. oraz tablica mundurowa „Straż Graniczna” (K. Sejda, St. Haykowski).

⁴¹ AAN, KGSG, t. 5, rozkaz KSG nr 7 z 1 lipca 1930 r. (pokrywany przez wyróżnionego koszy odznaki, wykonanej z złotego metalu i srebrzonej wynosił 16 zł, z złotego metalu 8 zł).

⁴² Rozkaz KSG nr 10 z 15 listopada 1930 r.; oraz AAN, KGSG, t. 5, rozkaz nr 8 z 11 listopada 1931 r.; można dodać, że rozkaz nr 8 informował także o nadaniu odznak pamiątkowych KOP Komendantowi SG płk. Janowi Gorzechowskiemu, jego zastępcy płk. Emilowi Czaplínskiemu i szefowi Oddz. II sztabu Komendy SG mjr. Bolesławowi Rodkiewiczowi.

Granicznej odznak pamiątkowych formacji Wojska Polskiego po uzyskaniu zezwolenia Komendanta.

Zasłużeni oficerowie i szeregowi Straży Granicznej dekorowani byli ustanowionym w roku 1928 Krzyżem Zasługi za Dzielność. To jednostopniowe odznaczenie, w formie Srebrnego Krzyża Zasługi miało napis na ramionach: górnym – ZA, na prawym – DZIEL, a na lewym – NOŚĆ, oraz wstążkę uzupełnioną niebiesko-zielonym (niebieski w odcieniu chabrowym) paskiem biegnącym ukośnie od jej prawego górnego rogu do lewego dolnego. Nadawany przez premiera na wniosek ministra skarbu Krzyż mógł być przyznawany trzykrotnie, z tym że drugie i trzecie nadanie wyrażało się przez nałożenie na wstążkę posiadanego już odznaczenia jednego lub dwóch okuć w kształcie gładkiej matowej listewki ze srebra z polerowanymi krawędziami – szerokości 5 mm⁴³. Wysokie wymagania stawiane odznaczonym sprawiały, że do 1938 roku Krzyż Zasługi za Dzielność otrzymał tylko jeden oficer oraz jedenastu szeregowych Straży Granicznej⁴⁴.

Oficerowie i szeregowi Straży Granicznej, przed służbą w formacji i w jej trakcie, byli wyróżniani również innymi odznaczeniami wojskowymi i państwowymi. Noszenie ich oznak było dozwolone w formacji. Według spisu uhonorowanych, opublikowanego w 1938 roku z okazji X-lecia powołania formacji, w Straży Granicznej służyło 52 kawalerów Orderu Wojennego „Virtuti Militari” (27 oficerów i 25 szeregowych). Krzyż Niepodległości z Mieczami miało 3 oficerów i 1 szeregowy, Krzyż Niepodległości – 65 oficerów i 82 szeregowych, Medal Niepodległości – 42 oficerów i 263 szeregowych, Order Odrodzenia Polski klasy IV – 2 oraz klasy V – 6 oficerów, Krzyż Walecznych – 85 oficerów i 255 szeregowych, Złoty Krzyż Zasługi – 23 oficerów, Srebrny Krzyż Zasługi – 171 oficerów, Brązowy Krzyż Zasługi – 9 oficerów i 947 szeregowych,

⁴³ Dz. U. RP 1928 nr 30, poz. 279 (odznaczenie ustanowione dla funkcjonariuszy Policji Państwowej, oficerów i szeregowych KOP oraz funkcjonariuszy Straży Celnej, od 29 października 1933 r. nadawane również funkcjonariuszom Policji Państwowej woj. śląskiego, a od 3 czerwca 1939 r. także oficerom i szeregowym Wojska i Marynarki Wojennej oraz funkcjonariuszom Straży Granicznej), Dz. U. RP 1933 nr 84, poz. 631; oraz Dz. U. RP 1939 nr 50, poz. 317 i nr 70, poz. 475 (tekst jednolity), a także T. Jeziorowski, *Odznaczenia i odznaki [w:] Broń i barwa WP w roku 1939*, Lublin 1993, s. 89; Z. Puchalski, *Krzyż Zasługi w Wojsku Polskim*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 8, Warszawa 2005, s. 340-345; przy pierwszym i drugim nadaniu Krzyża przyznana była pensja dożywotnia w wysokości 200 zł rocznie. W najnowszej monografii – Z. Krotke, *Polski Krzyż Zasługi 1923-2000. Dzieje i Katalog*, Białystok – Lublin 2010, s.29-40 – autor nie odnotował zmiany rozporządzenia w sprawie tego odznaczenia w 1933 r. i nowelizacji z maja 1939 r.

⁴⁴ Kom./nkom. Karol Kuraś oraz st. przodownik Bernard Iwasiewicz, przodownicy: Władysław Dąbrowski i Teofil Matuszkiewicz, st. strażnicy: Jan Jurczak, Tomasz Grzelczak, Ludwik Krzykus, Anastazy Osowicki, Franciszek Piasecki, Piotr Szczepański, Feliks Tomaszewski oraz strażnik Walenty Rakowski, *Na straży granic Rzeczypospolitej. Wydawnictwo pamiątkowe z okazji X-lecia Straży Granicznej 1928-1938*, Warszawa 1938, s. 107; 22 lipca 1939 r. gen. bryg. S. Skotnicki dekorował tym odznaczeniem trumnę strażnika granicznego Witolda Budziewicza zamordowanego w Skaryszewie przez bojówki hitlerowskie, Z. Puchalski, *Krzyż Zasługi...*, s. 344; Z. Krotke, *Polski Krzyż Zasługi...*, podaje, że odznaczonych zostało 3 oficerów i 29 szeregowych (pośmiernie nadano 6 Krzyży), nie podaje natomiast liczby z ostatniego nadania 9 sierpnia 1939 r.

Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918-1921 – 2372 oficerów i szeregowych, Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości – 2637 oficerów i szeregowych, Brązowy Medal za Długoletnią Służbę – 4098 oficerów i szeregowych⁴⁵. Szeregowym formacji nadawano także Medal za Ratowanie Ginących⁴⁶. W drugiej połowie lat trzydziestych zezwolono oficerom i szeregowym na noszenie na kurtce mundurowej baretek posiadanych odznaczeń, przy czym obowiązywały w tym zakresie przepisy jak dla oficerów WP. Dodać należy, że kawalerowie Orderu Wojennego „Virtuti Militari” oraz odznaczeni Krzyżem Walecznych nosili na płaszczach wstążeczki orderowe przeciągnięte przez trzecią dziurkę (licząc od kołnierza) i pod kątem 45⁰, a od 1936 roku przy płaszczach jednorzędowych wstążki należało nosić w drugiej od góry dziurce guzika, skośnie pod kątem 45⁰, przyszyte do krawędzi lewego przodu. W ten sam sposób wstążki naszywano przy pelerynach sukiennych⁴⁷.

W służbie granicznej używano różnego sprzętu i oporządzenia, takiego jak lornetki pryzmatyczne typu „Minerwa”, latarki reflektorowe typu „Daimon” czy zakupione przez Komendę SG, już w 1931 roku skórzane torby służbowe, które otrzymali wszyscy szeregowi⁴⁸. Ponadto wykorzystywano także wyposażenie wzorów stosowanych w wojsku, m.in. lornetki pryzmatyczne PZO „6x30”, busole wz. KM32, torby polowe, ładownice na amunicję do kbk, łopatki piechoty, tornistry wz. 1925 i wz. 1936. W sierpniu 1939 roku ze względu na zagrożenie wojenne wprowadzono wyposażenie alarmowe w komisariatach (1 lornetka, 1 aparat telefoniczny polowy z 1000 m kabla i 1 wóz taborowy) oraz placówkach I. linii (1 lornetka, 1 pistolet sygnałowy z 36 nabojami)⁴⁹. Ponadto w połowie tego miesiąca formacja na polecenie szefa Sztabu Głównego WP otrzymała nieznaną liczbę znaków tożsamości służących do identyfikacji rannych, bądź poległych (tzw. „nieśmiertelniki”)⁵⁰.

⁴⁵ *Na straży granic* ..., s. 101-114; różniące się nieznacznie liczbowo dane przytoczono w: *Polskie formacje graniczne. Straż Graniczna 1918-1939. Dokumenty organizacyjne. Wybór źródeł. T. 1*, wstęp, wybór i opracowanie: Bogusław Polak, Koszalin 1999, s. 11 (VM – 54, KNzM – 6, KN – 149, MN – 307, OOP – 13, KW – 345, ZKZ – 12, SKZ – 175).

⁴⁶ Np. w 1930 r. minister spraw wewnętrznych odznaczył st. strażnika granicznego Stanisława Michalskiego i strażnika granicznego Romualda Ziemińnicza za uratowanie tonącego w dniu 21 lipca 1929 r., AAN, KGSG, t. 5, rozkaz nr 7 KSG z 1 lipca 1930 r.

⁴⁷ AAN, KGSG, t. 5, rozkaz KSG nr 14 z 28 września 1929 r.; oraz rozkaz KSG nr 5 z 10 lipca 1936 r.; ponadto Dz. Rozk. MSWojsk. 1936 nr 6, poz. 70; przy wstążce Krzyża Walecznych na płaszczu (pelerynie) nie noszono okuć, a w wypadku posiadania i Orderu „Virtuti Militari”, i Krzyża Walecznych należało nosić wyłącznie wstążkę Orderu „Virtuti Militari”.

⁴⁸ „Czaty” 1931, nr 7, s. 19.

⁴⁹ Pismo (zarządzenie) Kmdt-a Gł. SG z 5 sierpnia 1939 r. w sprawie usprawnienia służby i pogotowia SG.

⁵⁰ Elipsoidalna tarcza tłoczona w blasze aluminiowej (grub. 1,5 mm) o wym. 50 x 40 mm, z dwoma nacięciami na krótszej osi dzielące znak i ułatwiające przełamanie, E. Piwowarski, *Znaki tożsamości żołnierzy sił zbrojnych II Rzeczypospolitej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1987, nr 2, s. 150-151 i 157; ponadto Komendzie SG przydzielono 24 przyrządy do wybijania znaków (o przyrządach: A. Smoliński, *Parę uwag w sprawie „nieśmiertelników” Wojska Polskiego z lat 1920-1939*, „Mundur i Broń” 2001 nr 7, s. 45-47); w Muzeum Okręgowym w Pile znajduje się znak tożsamości (nr inw. MOP/5019/F) o następującej treści „10 // ujście” i „straz // gran” (zdaniem autora jest to nr ewidencyjny w komisariacie Ujście

Straż Graniczna dysponowała początkowo bronią przejętą po zlikwidowanej Straży Celnej. Składało się na nią aż pięć wzorów karabinów powtarzalnych na amunicję różnych kalibrów (6,5; 7; 7,9 i 8 mm) i z reguły w nienajlepszym już stanie technicznym⁵¹.

Pod koniec 1928 roku zdecydowano poprawić radykalnie wyposażenie w broń nowo utworzonej formacji. Jako podstawowe i etatowe uzbrojenie dla szeregowych przyjęto karabinki wz. 1891/98/25 z bagnetem wz. 1922 (nie miały opory okładek, kształt rękojeści zbliżony do rękojeści bagnetu niemieckiego wz. 1898, ponadto indywidualnie dopasowywano je do broni). Nowe karabinki były modyfikacją rosyjskiej broni systemu Mosin wz. 1891 na amunicję kalibru 7,6 mm. Przeróbka karabinków, dokonana przez Centralną Składnicę Broni nr 1 w Warszawie oraz Fabrykę Broni i Maszyn „ARMA” we Lwowie, polegała na skróceniu lufy, przewierceniu jej do kalibru 7,9 mm oraz wymianie niektórych elementów broni. Dotyczyło to czółka tłoka zaporowego, wyciągu, donośnika, wyrzutnika oraz celownika, dostosowanego do właściwości balistycznych amunicji kalibru 7,9 mm. Karabinek miał również zmieniony przedni bączek, dodaną nasadę bagnetu, wycior oraz strzemiączka na pas. Zmodyfikowana broń parametrami techniczno-taktycznymi ustępowała wprawdzie nieco karabinkom systemu Mauser, lecz w pełni odpowiadała potrzebom służby granicznej⁵².

Na przełomie 1937 i 1938 roku wymieniono w formacji karabinki wz. 1891/98/25 na broń systemu Mauser wz. 1898 (produkcji niemieckiej lub polskiej) z bagnetem wz. 1927 (nowe oznaczenie dla wz. 1922 i wz. 1924). Od stycznia 1937 do czerwca 1938 roku Ministerstwo Spraw Wojskowych wydało odpłatnie dla Straży Granicznej: 9100 kbk wz. 1898, 9173 bagnety wz. 1927 oraz 8468 ładownic potrójnych i 2 ckm Maxim wz. 1908. W kwietniu 1939 roku planowano jeszcze przydzielić 289 kbk wz. 1898 lub wz. 1929⁵³.

Wszystkich szeregowych SG podczas pełnienia służby granicznej obowiązywało noszenie karabinków z nałożonym bagnetem (z wyjątkiem konwojentów pociągów,

– komisariat w Obwodzie SG Wronki z Wielkopolskiego Okręgu SG. Dla porównania, według instrukcji dla wojska na górnej i dolnej części znaku wybijano powtarzające się dane: „imię, nazwisko, wyznanie”, a na stronie odwrotnej „nr ewidencji w PKU/RKU i jej siedzibę oraz rok urodzenia”).

⁵¹ Do 1925 r. Wojsko Polskie przekazało Straży Celnej: kb japońskich [Arisaka wz. 1897 lub wz. 1905] – 3442, kb włoskich [Mannlicher-Carcano wz. 1891] – 3708, kb meksykańskich [Mauser wz. 1912] – 450, kb niemieckich [Mannlicher-Mauser wz. 1888] – 103, Z. Jagiełło, *Piechota Wojska Polskiego 1918-1939*, Warszawa 2005, s. 191; według ustaleń H. Kuli (*Polska Straż Graniczna...*, s. 35), Straż Celna miała 3442 kb japońskie, 3415 kb włoskich, 598 kb meksykańskich, 134 kb niemieckie oraz 13 kb austriackich. W obu cytowanych pozycjach nie podano dat zestawień oraz oznaczeń wzorów broni.

⁵² A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914-1939*, Lublin 2003, s. 154-155; w 1936 r. toczyły się pertraktacje pomiędzy Komendą SG, a MSWojsk. w sprawie uzupełnienia uzbrojenia, z ogólnej bowiem liczby ok. 69 000 kbk wz. 1891/98/25 wojsko mogło odsprzedać ok. 7000 sztuk broni tego wzoru, Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Kancelaria Szefa Oddz. I Sztabu Głównego, t. CVII.

⁵³ A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt...*, s. 124.

woźniców, łączników konnych, patroli telefonicznych i pełniących służbę w warunkach stwarzających możliwość zranienia się). Szeregowy na służbie miał 15 naboji w ładownicy i dalsze 30 sztuk w komisariacie (ilość kb w komisariacie odpowiadała liczbie obsady plus 10% jako zapasowe).

Jako broń boczną dla oficerów i szeregowych postanowiono przyjąć, oferowany wówczas dla Wojska Polskiego przez firmę „Československa Statni Zbrojovka Strakonice”, pistolet automatyczny „Česka Zbrojovka” wz. 1928 (ČZ wz. 28). Jednocześnie zezwolono oficerom Straży Granicznej na używanie innych wzorów pistoletów, takich jak Beretta, Frommer, Browning, Mauser, Parabellum, Colt, Steyer, wszystkie o kalibrze nie mniejszym niż 7,65 mm⁵⁴.

Pistolet automatyczny „Česka Zbrojovka” wz. 1928, o kalibrze 9 mm, był modyfikacją pistoletu wz. 1924, zaliczanego przez niektórych specjalistów, do najsłabszych pistoletów wojskowych pod względem konstrukcji i właściwości balistycznych. Nowa wersja pistoletu, wz. 1928, miała powiększony magazynek do 9 naboji, a przez to nieco dłuższy chwyt, ponadto oferowano odmianę z dostawianą drewnianą kolbą, będącą równocześnie futerałem na broń.

Pistolety wz. 1928 w ilości 730 sztuk wraz z 230 kolbami-futerałami oraz 20 000 naboji zamówiono 13 grudnia 1928 roku w wytwórni w Strakonicach. Po odbiór pierwszej partii, w marcu 1929 roku, Komenda SG wydelegowała kpt. Zygmunta Strutyńskiego, szefa Oddziału I Sztabu oraz por. Mieczysława Widlińskiego, referenta uzbrojenia w Komendzie. W tym samym roku ze Strakonice wysłano jeszcze do Polski 9 sztuk broni wraz z amunicją. Tę pierwszą partię pistoletów rozdzielono w kwietniu 1929 roku. Kierowano się przy tym zasadą, że z szeregowych w pierwszej kolejności broń tę mieli otrzymać strażnicy pełniący służbę wywiadowczą, pełniący służbę w porcie Gdynia i służbę konwojową oraz kierownicy placówek. Przydział pistoletów dla głównych jednostek organizacyjnych pokazuje poniższe zestawienie:

Jednostka organizacyjna	Oficerowie	Szeregowi
Drużyna sztabowa KSG	13	8
Mazowiecki IO	15	90
Pomorski IO	29	175
Wielkopolski IO	18	95
Śląski IO	15	155
Małopolski IO	12	75
CSSG	13	5
Razem:	113	603

⁵⁴ AAN, KGSG, t. 5, rozkaz nr 4 z 15 marca 1929 r. oraz rozkaz KSG nr 7 z 17 kwietnia 1929 r. (pełniący służbę z pistoletem powinien mieć przy sobie 2 zapasowe magazynki).

Następną partię broni w ilości 1000 sztuk z 5000 naboji otrzymano w roku 1930, a ostatnią – 800 pistoletów wraz z 55 000 naboji dostarczono w marcu 1931 roku. Tak więc w wyposażeniu formacji znalazło się 2539 pistoletów wz. 1928⁵⁵.

Początkowo bronią automatyczną – karabinami maszynowymi – dysponowała tylko dla celów szkoleniowych Centralna Szkoła SG. Były to 3 ckm Maxim wz. 1908 (krótki odrzut lufy i zamek zaryglowany przy strzale, wodne chłodzenie lufy, osadzony na ciężkiej podstawie saneczkowej i zasilany z taśmy o pojemności 250 naboji, skomplikowana konstrukcja wymagająca dobrze wyszkolonej obsługi) oraz 9 lkm Bergmann wz. 1915 (krótki odrzut lufy i zamek zaryglowany, lufa w stalowej osłonie z otworami dla zwiększenia intensywności chłodzenia, wyposażony w uchwyt na lufie do przenoszenia oraz modelowany trzewik w tylnej części komory zamkowej zamiast kolby, umieszczony do strzelania na dwójnogu i zasilany z taśmy parcianej na 100 naboji w bębnie lub z taśmy o pojemności 250 naboji). Lkm wz. 1915 wymieniono w sierpniu 1930 roku na nowoczesne rkm wz. 1928 (Browning), produkcji belgijskiej (wykorzystanie energii gazów odprowadzanych przez boczny otwór w lufie, chłodzenie powietrzem, osadzany na dwójnogu, mechanizm spustowy pozwalał na strzelanie ogniem pojedynczym lub ciągłym, zasilanie z 20-nabojowego magazynka pudełkowego)⁵⁶. W 1938 roku ckm Maxim wz. 1908 zastąpiono nowoczesnymi ckm wz. 1930, systemu Browning-Colt, polskiej produkcji (krótki odrzut lufy z suwadłem i zamek zaryglowany podczas strzału, wodne chłodzenie lufy, osadzony na trójnożnej podstawie wz. 1930 lub wz. 1934, zasilany z taśmy parcianej na 330 naboji). Ponadto w Szkole używano do ćwiczeń masek pgaz. „RSC” wz. 1924, świec dymnych „C.O.” oraz pistoletów sygnałowych (rakietnic) wz. 1924 „Perkun”, a od września 1938 roku dysponowano 10 hełmami wz. 1931 (polskiej konstrukcji i produkcji)⁵⁷.

Dopiero pod koniec roku 1938 i na początku 1939 rozpoczęto przydział, do niektórych komisariatów, rkm wz. 1928 lub lkm Maxim wz. 1908/15 (modyfikacja ckm

⁵⁵ P. Wilniewicz, *Vis i Mors*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 1, Warszawa 1959, s. 318; M. Jeske, *Pistolety CZ okresu międzywojennego i ich eksport do Polski*, „Arsenał Poznański” 2003 nr 30, s. 2-25 (w 1932 r. otrzymano jeszcze części zamienne do broni i 10000 naboji); A. Konstankiewicz, *Ochrona granicy ...*, s. 132; *idem*, *Broń strzelecka i sprzęt ...*, s. 124; natomiast A. Popiel (*Rodzaje broni strzeleckiej i amunicji do niej w Wojsku Polskim w latach 1918-1939*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 4, Warszawa 1989, s. 245) podał, że dla SG przeznaczono pistolety wz. 1924.

⁵⁶ AAN, KGSG, t. 5, rozkaz KSG nr 8 z 15 sierpnia 1930 r.; A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt ...*, s. 124 (obszerniej o tej broni i wcześniej wymienionych na s. 30, 100-101 i 165-172).

⁵⁷ AAN, KGSG, t. 5, rozkaz KSG nr 7 z 17 kwietnia 1929 r.; oraz CAW, Kancelaria Sztabu Głównego, t. CXXXI; ponadto fotografia elewów Centralnej Szkoły SG w hełmach wz. 1931, „Czaty” 1938, nr 23, s. 8, o czym pisze J. Kijak, *Hełmy Wojska Polskiego 1917-2000*, Warszawa 2004, s. 52 (natomiast fot. 4.1. na s. 52 tejże publikacji oraz fot. 4.1 w poprzedniej – *idem*, *Hełmy WP i organizacji paramilitarnych*, Warszawa 1993, s. 80, przedstawia jednak szeregowego kompanii rezerwy PP, a nie szeregowego SG – na kołnierzu płaszczka tzw. parole, podczas gdy w SG na kołnierzu płaszczka noszono ukośnie naszyte paski w barwach formacji; podobny błąd popełniono w publikacji T. Zawistowski, *Polskie orły do czapek...*, s. 156, gdzie na il. 261 są faktycznie szeregowi kompanii rezerwy PP, a nie szeregowi SG).

wz. 1908 z pozostawieniem wodnego chłodzenia lufy i zamianą tyłców na kolbę, a ciężkiej podstawy na lżejszy dwójnog oraz zasilanie z taśmy na 100 naboii umieszczonej w magazynku bębnowym), względnie ckm Maxim wz. 1908. Część ręcznej broni maszynowej, tj. rkm wz. 1928 (produkcji polskiej), pochodziła z zakupów władz samorządowych lub lokalnych społeczności, na których terenie rozlokowane były komisariaty. Między innymi broń tę w taki sposób otrzymały komisariaty Śniatyn (Obwód SG Kołomyja – Wschodnio-Małopolski Okręg SG) i Bralin (Obwód SG Ostrów – Wielkopolski Okręg SG) oraz Komenda Obwodu SG Wronki (Wielkopolski Okręg SG). Do kwietnia 1939 roku Komendzie Głównej SG przydzielono 67 rkm wz. 1928 (Browning), a Komenda Śląskiego Okręgu SG otrzymała 2000 granatów ręcznych (zaczepne wz. 1933 i obronne wz. 1933, nie przekazano hełmów i granatów ppanc.)⁵⁸.

W przededniu wybuchu wojny, według szacunkowych danych, w formacji było 15352 kb/kbk, 491 ręcznych karabinów maszynowych (wz. 1928 Browning), nieznana liczba lekkich i ciężkich karabinów maszynowych (Maxim wz. 1908/15 i Maxim wz. 1908), 8 armat 37 mm wz. 1885, 2064 pistolety, 37260 granatów ręcznych (po 4 na każdego szeregowego zmobilizowanego Komisariatu). Ponadto patrole minerskie, których przeszkolono 345, miały po 100 kg materiału wybuchowego (TNT)⁵⁹, a w zmobilizowanych 115 plutonach wzmocnienia (umundurowanie połowe i uzbrojenie jak w formacjach piechoty WP, kb/kbk Mauser wz. 1898 i przypuszczalnie po 1 rkm) i komisariatach było prawie 10500 rowerów⁶⁰.

Ochroniająca granicę morską Rzeczypospolitej Flotylla Straży Granicznej dysponowała kilkoma jednostkami pływającymi. Były to: kuter żaglowo-motorowy „Strażnik I”, motorówki patrolowe „Strażnik II” i „Strażnik III”⁶¹ oraz nowoczesne – kuter

⁵⁸ „Czaty” 1939 nr 10, s. 27, nr 11, s. 26 i nr 19/20, s. 27; H. M. Kula, *Polska Straż Graniczna...*, s. 229-230; według wyposażenia alarmowego każdy komisariat powinien otrzymać jeden rkm – pismo (zarządzenie) komendanta głównego. SG z 5 sierpnia 1939 r. w sprawie usprawnienia służby i pogotowia SG.

⁵⁹ Stan osobowy SG 31 sierpnia 1939 r. wynosił: 445 oficerów, 6241 podoficerów i 9315 szeregowców, H. M. Kula, *Polska Straż Graniczna...*, s. 244-245; według Z. Matuszaka (*Przygotowania i udział w działaniach wojennych Straży Granicznej we wrześniu 1939 r.*, [w:] *80 rocznica Powstania Straży Granicznej II Rzeczypospolitej*, Warszawa-Kętrzyn 2008, s. 233) dysponowano 114 ckm i 48 moździerzami; o 9 rkm, 2 ckm, 2 lkm i 2 armatach 37 mm w oddziałach SG Lądowej Obrony Wybrzeża pisze W. Tym (*Przygotowania do obrony i lądowa obrona polskiego wybrzeża morskiego 1-19 września 1939 r.*, „WPH” 1957, nr 3, s. 191).

⁶⁰ H. Kula, *Polska Straż Graniczna...*, s. 245; według opracowania R. Rybki i K. Stepana (*Najlepsza broń. Plan mobilizacyjny „W” i jego ewolucja*, Warszawa 2010, s. LXXXII-LXXXIII, 890-900) w planie mobilizacyjnym, w grupie zielonej, przewidywano wzmocnienie SG rezerwistami wojska polegające na tym, że w każdym komisariacie SG zostanie sformowany pluton odwodowy (wzmocnienia). Za formowania tych jednostek mieli odpowiadać kierownicy komisariatów SG. Obsadę dla plutonów wzmocnienia SG miały zapewnić wyznaczone Komendy Rejonu Uzupelnień poprzez przydzielenie rezerwistów wojska, na imienne zapotrzebowanie SG, za pomocą kart powołania koloru zielonego. Przewidywano wzmocnienie 94 komisariatów. W rozkazie KGSG nr 5 z 20 czerwca 1939 r. nakazano wzajemnie oddawanie honorów i meldowania się między oficerami i szeregowymi SG, a żołnierzami z plutonów wzmocnienia SG (podano także równorzędność stopni: pkom. – por., asp. – ppor., st. przod. – st. sierż., przod. – sierż., st. strażnik – plut., strażnik – kapr.).

⁶¹ „Strażnik I” sprzedany w 1936 r. Urzędowi Morskiemu w Gdyni; „Strażnik II” – kadłub drewniany dł. 9,9 m, szer. 2,4 m, silnik „BMW” 60-80 KM, szyb. 9-10 w., 4-osobowa kabina; „Strażnik III” – zbudowa-

pościgowy „Batory” i motorówki patrolowe „Kaszub”, „Mazur” i „Ślązak”. Cztery ostatnie jednostki zaprojektowali polscy konstruktorzy, a realizację zamówienia Komenda SG zleciła stoczni PZInż. w Modlinie i w początkach maja 1932 roku kuter i motorówki gotowe były do prób odbiorczych⁶². Do użytku służbowego Pomorskiego Inspektoratu Okręgowego SG przekazano je 23 czerwca tego roku⁶³. Kuter „Batory” uzbrojony został w 2 ckm Maxim wz. 1908 na trójnożnych składanych podstawach morskich, ale wzmocniony w części dziobowej pokład pozwalał na zainstalowanie 37 milimetrowej armaty małokalibrowej. Także motorówki „Kaszub”, „Mazur” i „Ślązak” wyposażono, każdą w 2 ckm Maxim wz. 1908 również na podstawach morskich (podczas remontu w 1937 roku na „Ślązaku” zamiast ckm zainstalowano w części dziobowej armatę 37 mm wz. 1885⁶⁴).

Przedstawiony materiał pozwala na stwierdzenie, że umundurowanie Straży Granicznej kolejnymi przepisami stopniowo upodabniano do umundurowanie Wojska Polskiego. Pierwszy przepis, faktycznie dotyczący Straży Celnej oraz kolejny, już dla Straży Granicznej z 1930 roku, zachowywały pewne cechy charakterystyczne dla formacji niewojskowych⁶⁵. Dotyczyło to: okrągłej czapki (noszonej w WP tylko w 3 pułkach szwoleżerów i morskim plutonie żandarmerii) oraz oznak stopni umieszczanych na dol-

wany ok. 1933 r. w stoczni Kroppa w Gdańsku, kadłub drewniany dł. ok. 7 m, silnik „Penta” 40 KM, kabina w części dziobowej oraz radiostacja, J. Miciński, *Polskie statki pomocnicze i specjalne 1920-1939*, Gdańsk 1967, s. 187-188, 200; obie nieuzbrojone jednostki operowały w WM Gdańsku (funkcjonowała tam Ekspozytura Inspektoratu Ceł obsadzona przez oficerów i szeregowych Straży Granicznej mających uprawnienia inspektorów celnych), trzecia od ok. 1938 r. pełniła służbę portową w Gdyni.

⁶² „Batory” – kadłub stalowy pełnopokładowy, wyp. 26,5-28 t std, dł. 21,2 m, szer. 3,6 m, zanurzenie 1,1-1,35 m, 2 silniki „Maybach” po 550 KM, maks. szyb. 24 w. oraz silnik „Diesel-Maybach” 175 KM, szyb. marszowa 11 w., 6-godzinny rejs z szyb. maksymalną oraz 24-godzinny z szyb. marszową, 2-osobowa kabina oficerska, pomieszczenia dla 6-osobowej załogi i kabina z radiostacją o zasięgu 200 km, załoga 9 ludzi; motorówki typu „Kaszub” – kadłuby stalowe pełnopokładowe, wyp. 12,5 t std, dł. 14 m, szer. 3,1 m, zanurzenie 0,85 m, silnik „Kermath” 210/225 KM, szyb. 12,5-13 w., 4-osobowa kabina, J. Miciński, *Polskie statki pomocnicze...*, s. 192-197; M. Kuligiewicz, *Kuter pościgowy „Batory” (TBU 28)*, Warszawa 1974, s. 6; oraz *idem*, *Motorówki patrolowe typu „Kaszub”*, „Morze” 1974 nr 4, s. 37; a także I. Bieniecki, *Kuter pościgowy Straży Granicznej „Batory”*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej” 1998 nr 2 (wydanie specjalne), s. 24-27.

⁶³ Rozkaz KSG nr 6 z 15 sierpnia 1932 r.; przeniesienia szeregowych do Flotylli nastąpiły już w kwietniu 1931 r., „Czaty” 1931 nr 11/12, s. 21 (służbowo Flotyllę podporządkowano Komisariatowi Hel, operacyjnie Inspektoratowi Granicznemu w Gdyni, bazą Flotylli był port Hel); G. Goryński, *Flotylla Straży Granicznej w ochronie i obronie polskiego wybrzeża*, „Przegląd Morski” 1994 nr 7/8, s. 70-71; również I. Bieniecki, *Kuter pościgowy Straży Granicznej „Batory”*, „Biuletyn ...”, s. 28; *idem*, *Kuter pościgowy Straży Granicznej „Batory”*, „Nautologia” 1999 nr 1, s. 41-43; *idem*, *Formacje ochrony granicy morskiej Wybrzeża Gdańskiego w latach 1928-2009*, [w:] *Półwysep helski. Historia orężem pisana*, Toruń 2009, s. 422-434.

⁶⁴ Konstrukcja firmy Hotchkiss na podstawie cokołowej – lufa monoblokowa (dł. 842 mm, masa 32,8 kg), zamek klinowy pionowy, celownik przeziernikowy, naprowadzanie działa oporą kolbową z poduszką (brak oporopowrotnika, energię odrzutu pochłaniała podstawa), szybkostrzelność do 20 strz./min., donośność 2800-3200 m, pocisk o masie 0,505 kg i V_0 442 m/s (wz. 1916 – burzący) lub 0,52 kg i V_0 610 (wz. 1892 – ppanc.).

⁶⁵ Zastrzeżono dla wojska noszenie oznak stopni na naramiennikach, srebrnych wężyków, patek/łapek z wypustkami, guzików wojskowych, orłów na tarczy oraz używanie stopni wojskowych – regulacja ta dotyczyła członków organizacji przysposobienia wojskowego – Dz. Rozk. MSWojsk. 1928 nr 15, poz. 187, ale stosowano ją zapewne i do innych organizacji i formacji, w których noszono mundury (ubiory organizacyjne).

nej części rękawów kurtki i płaszcza. Natomiast wprowadzały już one charakterystyczną dla wojska barwę mundurów – khaki, ciemnozielone patki na kołnierz kurtki (początkowo bez barwnej wypustki, w drugim przepisie – z jasnozieloną wypustką na jej końcu), ponadto srebrne oksydowane oznaki stopni służbowych (w drugim przepisie – czteropromienne gwiazdki dla oznak stopni oficerskich) i guziki typu wojskowego. Poza tym oba przepisy mundurowe przewidywały dla oficerów akselbanty (sznury naramienne dla adiutantów) barwy khaki oraz temblaki do szabel o barwach typowych dla wojska (różniły się wymiarami). Ostatni przepis mundurowy Straży Granicznej (z 1933 roku) wprowadzał mundury jak dla Wojska Polskiego, z zachowaniem niewielkich odrębności: okrągła czapka garnizonowa (później także okrągła czapka zimową) oraz czteropromienne gwiazdki w oznakach stopni oficerskich i odrębne barwy formacji, tj. ciemnozielona (otoki i patki/łapki na kołnierzu kurtki) oraz jasnozielona (wypustki przy patkach kołnierza kurtki) oraz w tych barwach paski na kołnierzu płaszcza.

Również uzbrojenie, które w pierwszych latach funkcjonowania formacji ograniczało się do broni powtarzalnej (karabiny i karabinki) oraz broni bocznej (pistolety i szable), zostało z czasem uzupełnione. Wprowadzono broń automatyczną, tj. ręczne, lekkie i ciężkie karabiny maszynowe, a nawet nieliczne armaty towarzyszące (te w jednostkach na Wybrzeżu i w Flotylli formacji). Ponadto Flotyllę SG wyposażono w cztery nowoczesne jednostki pływające dostosowane do służby granicznej.

The Uniforms and Arms of the Polish Border Guards (1928-1939).

Summary

Andrzej Konstankiewicz

There were three regulations regarding military uniforms in this formation. The first one, of 1928, specified the colour of the uniform as khaki and of the army insignia (the place and the names of military ranks differed from those used in the Polish Army) as oxidised silver. The cap was English-style (round), with an eagle on a small shield (pelta). The next regulation, of 1930, made the uniform resemble the one used by the Polish Army, though with some differences (insignia of military ranks in the bottom part of jacket's and coat's sleeves, four-pointed stars for officers). A regulation regarding uniforms for privates of the Border Guards Flotilla was issued the same year, according to which the uniform was of the „navy” style, in khaki. The third regulation on uniforms was introduced in the formation in 1933. It specified that the uniform was to be the same as that of the Polish Army, yet with dark-green patches and light-green insets in the jacket's collar, stripes in the corners of the coat's collar of the same colour, and a round cap with a dark-green rim and an eagle, like in the Polish Army. The names of military ranks were still different from those used in the army, and there were four-pointed stars for officers.

Until 1937/38 the basic arms used by the formation were rifles, model 1891/98/25 (the Mosin design, in Poland adjusted to 7.9 mm calibre bullets), and later Mauser rifles, model 1898 (German or Polish), and Czech Česká Zbrojovka pistols, model 1928 (9 mm calibre).